

GIỮ GÌN, PHÁT HUY NGHỆ THUẬT TRUYỀN THỐNG - HÁT XẨM

▷ Nhạc sĩ Mai Tuy' t Hoa
Giám đốc Trung tâm nghiên cứu,
bảo tồn và phát huy âm nhạc dân tộc

Kính thưa Đoàn Chủ tịch Đại hội!

Thưa toàn thể Đại hội!

Hát Xẩm là một loại hình ca hát chuyên nghiệp lâu đời của những nghệ nhân dân gian trên miền Bắc Việt Nam. Ngày xưa họ mang tiếng đàn, giọng hát đi kiếm sống nơi bến sông, bãi chợ, sân đình và những nơi đông đúc người qua lại ở khắp các nẻo tường làng quê Việt Nam. Từ khi Hà Nội có Tàu điện, Xẩm lại xâm nhập lên tàu và trở thành *Xẩm tàu điện*. Trên các tuyến xe điện Hà Nội ngày xưa đều có Hát Xẩm. Người hát vừa kéo đàn nhị vừa hát những làn điệu quen thuộc được đưa đẩy theo tiếng đàn nỉ non, da diết như xuyên thấu vào trái tim người nghe: “Đêm qua mưa gió đầy trời. Trong hồn chị có một người đi qua. Em về thương lấy mẹ già. Đừng mong ngóng chị nữa mà ưỡng công...” Hoặc “Từ ngày chàng ra đi, lưng khoát chiến y và hồn nương bóng quốc kỳ. Nàng ngồi bên song có khi nhớ chàng. Có muốn gì đâu. Lệ thấm tơ vàng...”. Tất cả những lời ca trữ tình ấy đều được diễn tả bằng nhiều điệu hát trữ tình Xẩm, là một trong số ít những loại hình ca hát dân gian mang yếu tố chuyên nghiệp. Sự chuyên nghiệp của loại hình nghệ thuật này không chỉ thể hiện ở những làn điệu đa dạng, chứa đựng nhiều sức biểu cảm khác nhau mà còn ở cách thức hoạt động. Người hát xẩm không hoạt động riêng lẻ, thường là hai vợ chồng, nhưng lại có tổ chức thành các phường hội vài ba người, trong đó có người đứng đầu. Việc duy trì hình thức hoạt động này là để phân định rõ ràng địa bàn hoạt động, tránh sự chồng chéo, tranh giành địa điểm hoạt động, mặt khác cũng nhằm để bảo tồn và duy trì, phát triển nghệ hát Xẩm mang tính kế thừa. Xưa kia, Xẩm rất phổ biến ở khắp các địa phương miền Bắc, đặc biệt là các tỉnh như Ninh Bình, Nam Định, Hà Nam, Hải Dương, Bắc Giang, Bắc Ninh, Sơn Tây... thậm chí ở Huế cũng có Hát Xẩm. Cũng có những nghệ nhân Xẩm còn ra tận trận địa hát cho bộ đội nghe. Nghệ nhân Hà Thị Cầu còn hát về Đảng nữa.

Riêng dòng Xẩm ở Hà Nội được cho là xuất hiện muộn hơn các địa phương trên, nhưng nó lại có những đặc điểm riêng, tạo nên nét độc đáo cho dòng Xẩm đô thị, làm phong phú cho nghệ thuật hát Xẩm Việt Nam. Phải tới những năm nửa cuối thế kỷ 19, nửa đầu thế kỷ 20, khi đời sống chính trị, kinh tế, xã hội của các địa phương vô cùng khó khăn và ngột ngạt, nghệ nhân hát Xẩm ở các tỉnh đã không thể tồn tại được nên nhiều nghệ nhân đã bỏ nghề, một số vì yêu nghề đã chuyển dịch môi trường diễn xướng ra những đô thị lớn như Hà Nội, Hải Phòng... Ở Hà Nội, những người hành nghề Hát Xẩm đã chọn khu vực từ chợ Mơ tới chợ Đồng Xuân, ở những góc phố đông người qua lại, đặc biệt là những bến tàu điện và trên toa xe thứ 2 của các đoàn tàu điện. Chính vì vậy, Xẩm Hà Nội còn được biết tới với tên gọi hết sức dân gian, gắn liền với môi trường hoạt động ca hát, ấy chính là *Xẩm Tàu Điện*. Mặt khác, khi chuyển dời ra Hà Nội, vì để phù hợp với đời sống thẩm mỹ, phù hợp với tai nghe của người thành thị, các nghệ nhân Xẩm đã sáng

tạo ra một làn điệu mới nhẹ nhàng hơn, dễ nghe hơn và tinh tế hơn. Đặc biệt bên cạnh lời thơ dân gian, các nghệ nhân hát Xẩm ở Hà Nội đã sử dụng thơ của những nhà thơ rất nổi tiếng thời đó như Á Nam Trần Tuấn Khải và sau này là Nguyễn Bính để thể hiện. Bởi thơ của các thi nhân này đa phần nói về tâm sự của những đôi vợ chồng chung thủy, nói về tâm sự của những người phụ nữ Việt Nam trung hậu, đảm đang, hoặc khuyên học, khuyên chồng phải thi đỗ cao thì mới được: Vỡng anh đi trước vỡng nàng theo sau và mới được động phòng... Một số điểm rất đáng chú ý là nghệ nhân hát Xẩm thường chọn thơ văn có tinh thần yêu nước, chống giặc ngoại xâm để thể hiện, bên cạnh đó là những bài thơ nói về tình yêu quê hương, đất nước, đôi lứa... của các thi nhân như Á Nam Trần Tuấn Khải, Nguyễn Bính, Nguyễn Khuyến...

Hát Xẩm rất phổ biến từ đầu thế kỷ 20 cho tới những năm của thập niên 70 thì dần dần bị mai một do chiến tranh liên miên và do đời sống kinh tế khó khăn và cũng do thiếu sự quan tâm của chính quyền cũng như ngành văn hoá. Cho nên hát Xẩm không được tôn vinh đúng như giá trị nghệ thuật chứa đựng trong loại hình nghệ thuật này. Vì thực chất Hát Xẩm có thể coi là một nghề đáng trân trọng. Nhìn nhận được những giá trị nghệ thuật và ý nghĩa cao đẹp của nghề Hát Xẩm, bên cạnh đó là thực trạng nghề Hát Xẩm đang dần có nguy cơ thất truyền. Những năm gần đây, một nhóm các nhà nghiên cứu đã hợp sức để phục hồi dòng nghệ thuật độc đáo này. Bản thân tôi tự nguyện tìm đến nghệ nhân Hà Thị Cầu ở Ninh Bình để học hát Xẩm từ gốc rồi về tiếp tục phát huy bằng cách tập hợp các nghệ nhân hát Xẩm lại để vừa phục hồi vừa quảng bá. Xẩm không chỉ xuất hiện ở các sân đình, sân chùa mà còn lên tận sân khấu Nhà hát lớn Hà Nội tạo nên vị thế cho Xẩm. Chúng tôi còn đưa Xẩm đến Liên hoan Quốc tế Tokyo và xa hơn nữa là đến Mỹ, Pháp, Đức. Ở đâu Xẩm cũng được người xem hoan nghênh.

Để có lực lượng kế thừa, tôi đã mở lớp đào tạo người hát Xẩm trẻ, thậm chí tôi còn dạy cho con trai tôi (10 tuổi) cũng hát được Xẩm và biểu diễn khá tốt, được Sở Giáo dục đào tạo thành phố Hà Nội tặng bằng khen. Để bảo tồn và phát huy âm nhạc dân tộc nói chung trong đó có Xẩm, tôi đã vận động thành lập Trung tâm nghiên cứu bảo tồn và phát huy âm nhạc dân tộc trực thuộc Trung tâm nghiên cứu bảo tồn và phát huy văn hóa dân tộc Việt Nam, từ đó lập đề án bảo tồn và phát huy nghệ thuật Xẩm. Hiện tại với chủ trương thí điểm tuyến phố đi bộ xung quanh Hồ Hoàn Kiếm, UBND quận Hoàn Kiếm đã mời chúng tôi biểu diễn Xẩm và một số hình thức âm nhạc dân gian khác tại đền Lê Thái Tổ mỗi tuần 3 tối từ thứ 6 đến chủ nhật, để phục vụ nhân dân Hà Nội và khách du lịch. Cũng gần như vậy, chúng tôi đã được Giám đốc Bảo tàng Phụ nữ Việt Nam tạo điều kiện cho tổ chức thường xuyên luyện tập và biểu diễn phục vụ khách tham quan bảo tàng này. Hiện nay tôi với trách nhiệm là Giám đốc Trung tâm nghiên cứu bảo tồn và phát huy âm nhạc dân tộc đang cùng với một nhóm các nhà nghiên cứu và các nghệ nhân, nghệ sĩ từ các công trình, các nguồn tư liệu thu thập được sẽ xây dựng một chương trình "*Nghệ thuật hát Xẩm trên miền Bắc*".

Chương trình sẽ quy tụ các nhà nghiên cứu, những nghệ nhân nổi tiếng nói chuyện về hát Xẩm có diễn minh họa ở các điểm biểu diễn, ở các câu lạc bộ, các NSND Xuân Hoạch, NSƯT Thanh Ngoan, NSƯT Thúy Ngân, NSƯT Đoàn Thanh Bình, NSND Thanh Hoài, NSƯT Văn Ty, NSƯT Nguyễn Thế Phiệt, NSUT Bá Phổ, NSƯT Mai Liên,

nhạc sĩ Quang Long... sẽ là các hạt nhân thực hiện dự án này. Đồng thời thực hiện các chương trình biểu diễn phục vụ nhân dân và ghi hình đĩa VCD để phổ biến rộng rãi trong nhân dân, như chúng tôi đã thực hiện các chương trình: *Xẩm Văn hóa giao thông*, *Xẩm Biển đảo* mà báo chí đã phát huy gần đây.

Tuy nhiên, để thực hiện được những chương trình dự án nói trên là phải có sự quan tâm đặc biệt của Chính phủ, phải được Nhà nước đầu tư hỗ trợ kinh phí vì việc bảo tồn và phát huy di sản nghệ thuật đang bị mai một thì không thể làm kiểu “tay không bắt giặc” được. Nếu không có chính sách bảo tồn và phát huy di sản nghệ thuật thì Xẩm vẫn tiếp tục sống trong xẩm tối với vô vàn khó khăn. Nghệ nhân hát Xẩm đa số là phụ nữ nghèo. Vì vậy mà từ điển đàn phụ nữ quan trọng này, tôi muốn được giới của mình, sức mạnh của phụ nữ hãy cùng lên tiếng ủng hộ Xẩm để Xẩm được vươn ra ánh sáng, được sống bình đẳng với các loại hình nghệ thuật dân gian truyền thống khác trên nước Việt Nam xã hội chủ nghĩa ưu việt của chúng ta.

Xin trân trọng cảm ơn!